

Николай Галай

РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В НАЧАЛЕ 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА

В статье исследуется реформирования системы образования Второй Речи Посполитой в начале 30-х годов XX века. Анализируется нормативно-правовое регулирование системы образования Польского государства, характеризуется положительные и отрицательные факторы произведенных изменений. Выяснено содержание реформирования системы администрирования системы образования.

Ключевые слова: реформа, система образования, Вторая Речь Посполита, нормативно-правовое регулирование.

Mykola Galai

REFORMING THE EDUCATIONAL SYSTEM OF THE SECOND POLISH REPUBLIC IN THE EARLY 30-IES OF XX CENTURY

The article examines the reform of the education system of the Second Polish Republic in the early 30-ies of XX century. Analyzes the legal regulation of the education system of the Polish state, characterized by positive and negative factors of the changes. Explained the content of the reform of the administration system education.

Key words: reform, the education system, the Second Polish Republic, legal regulation.

УДК 94(477)

Ігор Саківський

СПРАВА "ПРИШЛЯКА І ГОЛОЯДА" В ІСТОРІЇ ОУН

У статті автор аналізує найвідоміший атентат ОУН у Тернопільському воєводстві. Основна увага приділена причинам акції та процесу поліційного розслідування.

Ключові слова: Тернопільське воєводство, ОУН, націоналісти, атентат, польська поліція.

Історичні знання відіграють винятково важливу роль в процесі становлення молоді держави. Напрочуд актуальним є відтворення цілісної об'єктивної картини історичного минулого на основі широкої джерельної бази, а також звільнення від стереотипів та кліше. Особливо це стосується історії XX століття, зокрема, історії Організації українських націоналістів (ОУН). Маловивченими залишаються такі резонансні акції ОУН в Тернопільському воєводстві, як справа "Пришляка і Голояда".

Досліджувана проблема частково розглядається у працях П. Мірчука, Ю. Юрика [1–2]. П. Мірчук розглядає проблему в руслі боротьби з польськими провокаторами, Ю. Юрик частково описує причини атентату.

Джерельна база дослідження представлена фондами Центрального державного історичного архіву у м. Львові [3] та Державного архіву Тернопільської області [4–7]. Матеріали з цих архівів містять інформацію про хід розслідування, причини та передумови атентату, наслідки для суспільства.

З огляду на актуальність і ступінь наукової розробки теми, метою праці є дослідження причин протистояння польської влади та ОУН, висвітлення культурного та політичного підґрунтя виникнення протистояння.

Об'єктом дослідження є історія діяльності ОУН в Тернопільському воєводстві.

Предметом дослідження – бойові засоби і методи, які використовували націоналісти.

З моменту утворення, ОУН зайняла різку негативну позицію стосовно Польської держави. Націоналісти для досягнення своїх цілей використовували різні форми та методи боротьби. Найбільш радикальними діями були замах та вбивства з політичною метою. Найвідомішими серед них є справа В. Біласа – Д.Данилишина, атентат М.Лемика, вбивство Е.Чеховського, Б.Перацького. Перелік є неповним без справи Якова Пришляка і Павла Голояда, страта яких в квітні 1932 р. викликала широкий резонанс в українському суспільстві. Ця сторінка діяльності ОУН залишається маловивченою попри те, що Я.Пришляк і П.Голояд були першими страченими оунівцями. Їхня справа, поряд з Д.Біласом і В.Данилишином, була важливою складовою ідеологічного виховання націоналістів.

ОУН діяла в умовах тиску з боку Польської держави, використовуючи у деяких випадках терористичні акти. Такі акції скеровувались проти особливо небезпечних і агресивних поліцейських працівників, адміністраторів, конфідентів-інформаторів.

Справи, що стосувалися інформаторів вирішувались по-різному. Спочатку члени ОУН їх попереджували. Якщо попередження було проігнороване – завдавали фізичних ушкоджень. В разі продовження агентурної роботи їм виносився вирок до смертної кари включно. Варто зазначити, що ОУН не застосовувала смертну кару проти українців за їх політичні погляди, лише у випадку доведеної активної співпраці з ворожими чинниками [1, с. 365].

"Справа Пришляка-Голояда" не була єдиною у Тернопільському воєводстві. Так, 13 березня 1934 р. в с. Токи Збаразького повіту члени ОУН Петро Флінт і Олександр Литвин вбили працівника польської поліції Йозефа Глов'яка [2, с. 80]. 8 травня 1934 р. суд у Бережанах засудив Миколу Бея, 24-річного робітника з Литвинова, на 12 років ув'язнення за вбивство конфідента поліції Михайла Скаскова 27 вересня 1933 р. 12 грудня 1930 р. суд у Бережанах засудив Володимира Хамулу на кару смерті, що згодом замінена на довічне ув'язнення, а Євгена Мороза на 6 років ув'язнення – за вбивство поліцейського донощика С. Татуньчака з Підкаменя, пов. Бережани [1, с. 365].

Атентату Пришляка-Голояда передували арешти провідних членів ОУН в Тернопільській окрузі. У лютому 1932 р. слідчий відділ у Тернополі отримав інформацію, що у Скалатський повіт має приїхати Василь Турковський, привезти з собою пропагандистську літературу ОУН, зброю для членів [7, арк.50]. 27 лютого поточного року о 4 годині його затримано у поїзді "Львів-Гримайлів", жандармами залізничного вокзалу Станіславом Кельнером та Антоном Гілем. У поліції була інформація, що затриманого чекали оунівці Теодор Панас і Павло Стадник. Вони перебували у хаті братів Голоядів, в с.Теклівка, що за 3 км від станції Колодіївка, куди мав прибути В. Турковський. Через декілька днів Т. Панаса і П. Стадника також арештовано [7, арк. 51].

Скалатський повітовий провід ОУН вирішив застосувати терор супроти осіб, що підозрюються у співпраці з польською поліцією. Вирішено виконати атентати на Яна Марущака, Василя Затирку і коменданта поліції у Гримайлові Михайла Ковалю. Здійснити акцію мали Я. Пришляк, П. Голояд на Я. Марущака, О. Метельський на В.Затирку [2, с. 82].

29 березня 1932 р. П. Голояд вбив Я. Марущака. Уночі 31 березня О. Метельський виконав замах на В. Затирку, вистрілюючи йому в голову. Проте, він, незважаючи на рану, добрався до свого помешкання і сказав, що у нього стріляв О. Метельський. Наступного дня поліція арештувала виконавців [3, арк. 5].

Польська поліція вважала, що П.Голояд був безпосереднім виконавцем вбивства Я. Марущака і мала неспростовні докази [5, арк. 2]. Також польські слідчі запідозрили у цій справі Антона Олійника, якого арештували. За версією поліції, він мав брати участь у підпільно-саботажній діяльності братів Голоядів. Також була інформація, що він був вороже налаштований проти Я. Марущака. Згодом А. Олійника через відсутність доказової бази випустили, записавши у формулярі, що він "в даній справі участі не брав" [5, арк. 5].

Я. Марущака визнавали за особу, що "на кожному кроці паралізувала сепаративний рух українців, і тим самим накликала на себе ненависть з сторони місцевих русинів, зокрема, зі сторони Павла Голояда" [5, арк.2]. Вбивство виконано револьвером парабелум, 9 мм, через вікно в кухні жертви. На кухні в той час перебували Стефанія Бучинська, Анастасія Марущак, Анна Бучинська, бабуся дружини Параскевія Стадник та Ілько Шикун [5, арк. 2].

Після виконання убивства виконавець на місці дії розсипав значну кількість паприки, що заважало собакам узяти слід, потім утік через подвір'я в північному напрямку. Він подався на дорогу, яка вела до стодоли (43 кроки) а далі дорога пролягала під вікнами дому Марії Мормуляк. Попри стодолу М. Мормуляк переліз через колючий дріт на обійстя, пройшов біля стодоли поза коморою і стайнею, потім переліз під дротами на подвір'я Лукаша Глинського, пройшов біля дому Л.Глинського, в якому містився кооператив, звідти перейшов на подвір'я М. Дмитеркі, а потім на дорогу по якій швидко втік у західному напрямку [5, арк. 2].

Повідомлений про це вбивство комендант польської поліції В. Томчук о 2 годині разом з старшим поліцейським М. Пієстраком прийшли на місце вбивства, де помітили сліди, залишені виконавцем. М. Пієстрак знайшов в соломі під вікном використану гільзу з револьверного набою 9 калібру, марки парабелум К.К.Д.В.М. 403, у той час як В. Томчук отримав від Петра Марущака кулю, яка, пронизавши голову жертви, застрягла в стіні на відстані 3,42 см від вікна на висоті 1,59 м від землі [5, арк. 2].

30 березня о 14 годині польська поліція зробила на місці вбивства заміри слідів, залишених виконавцем: довжина стопи – 31 см, ширина – 11 см, довжина каблука – 8 см, ширина каблука – 7,5 см, довжина кроку становила 108 см [5, арк. 2].

Близько 14–15 годин на місці злочину застосували поліцейського собаку "Dragi" з Тернопільського комісаріату, який простежив шлях виконавця з місця дії, довжиною близько 250 метрів до перехрестя біля дому Терези Чарниш і там втратив слід, де напередодні відбувались збори громади [5, арк. 2].

Польська поліція опитала свідків, намагаючись зібрати більше інформації. Свідок Владислав Мормол, 22 роки, римо-католик, мешканець Теклівки, в той день близько 21 год. був на своєму подвір'ї. Зазначив, що за своєю стайнею помітив особу, яка перелазила під колючими дротами на подвір'я Л. Глинського. Людина видалась свідку підозрілою, тому що в тому місці не було жодного переходу. В. Мормол попрямував за нею на подвір'я Л. Глинського, але особи не помітив, тільки чув гавкіт собак на подвір'ї Франциска і Павла Мормола, з чого зробив висновок, що людина втекла в західному напрямку. Повернувшись на своє подвір'я, свідок почув крик біля дому Марущака. Цей чоловік, за даними В. Мормола, був взутий в чоботи та одягнений в коротку куртку, але не міг його впізнати, тому що в той час вже було досить темно. Що та особа була в короткій куртці, свідок пояснює тим, що під час ходи між його ногами виднівся сніг на землі [5, арк. 3].

Свідок Павло Мормол, 36 років, мешканець с. Теклівка, римо-католик, розповів що того вечора біля 21 год., як тільки ліг спати, почув гучний гавкіт собак і одночасно почув, що біля його дому по дорозі хтось дуже швидко втікає [5, арк.3].

На підставі знайденої гільзи і кулі на місці події слідчі дійшли до висновку, що ініціатива виконання вбивства Я. Марущака могла вийти тільки від Павла Голояда і це тому, що 27 лютого було затримано В. Турковського, який їхав зі Львова безпосередньо до дому Голоядів. У нього вилучено 22 набої до пістолета, незважаючи на те, що такої зброї при В.Турковському не було, тому револьвер безсумнівно мав знаходитись у Голоядів. З цих міркувань негайно затримано П. Голояда і під час обшуку поліцейські знайшли одну пару старих черевиків, що належали П. Голояду, на лівій халяві, яких знайдено сліди свіжого пошкодження від колючого дроту. Сліди від них були ідентичними зі слідами на місці злочину. Також вилучено куртку Голояда, яка була розірвана, коли виконавець перелазив колючий дріт біля стодоли Марії Мормуляк [5, арк. 3].

Василь Бучинський, 27 років, свояк жертви, повідомляв, що біля 20:30 год. присутні в кімнаті почули шум під вікном, але не виходили надвір, не надавши цьому уваги. Подумали, що це кіт. Після того сіли вечеряти, розмовляли до 20:55 год. Тоді свідок пішов з кухні, але коли переступив поріг свого дому, почув крик. Запаливши світло, побачив жертву, яка лежала на землі, з голови текла кров. Свідок констатував смерть. Присутні у кімнаті побігли до найближчих сусідів, Миколи Гудзя і Томаша Дороша [5, арк. 3].

Усі домашні, які були у кімнаті під час вбивства, підтвердили свідчення В. Бучинського. Тільки І. Шикла додав, що знаходився в тому місці, де куля увійшла в стіну. Лише завдяки низькому зросту він уникнув небезпеки.

Слідчі зауважували, що своячка жертви була рідною сестрою мами арештованого П. Голояда. Усі домашні, включаючи дружину жертви, які були українцями за національністю, нічого П. Голоядові не інкримінують, а навіть стараються його оборонити.

Владислав Марущак, 21 рік, брат Я. Марущака засвідчив, що той одружився 3 роки тому і на дружину та її родичів ніколи не нарікав. Лише говорив, що вони були свідомими українцями [5, арк. 4].

Марія Скібінська, 37 років, сестра Я. Марущака, розповіла, що брат був палким польським патріотом і при кожній можливості засуджував український рух. Це викликало ненависть з боку української громади, особливо братів Голоядів. Я.Марущак конфліктував з ними, зокрема М. Голояд не мав права голосувати на виборах до сейму, але хотів аби Я.Марущак вписав його до списку. Чого той не зробив [5, арк. 4]

Свідок Ян Жигальські, керівник ґміни у Магдалівці, сказав, що Я. Марущак виконував функції секретного ґмінного вже 7 років, характер мав хороший, був щирим і відвертим, причому польським патріотом. Був одним з найкращих поляків у ґміні [5, арк. 4].

В. Томчук і старший поліцейський М. Пієстрак відзначили, що вбитий стежив за рухом українців, особливо за діяльністю братів Голоядів та П. Стадника. Про свої спостереження доповідав. Між іншим, у січні 1932 року, перед поширенням відозв ОУН у Теклівці і Магдалівці зустрів у полі біля ям з картоплею братів Мирона та Володимира Голоядів у товаристві П. Стадника. Вони, побачивши Я. Марущака, зупинились. Місцеві українці, а особливо П. Голояд, звинувачували Марущака в арешті названих осіб [5, арк. 4].

На підставі зібраних даних слідчі дійшли висновку про те, що безпосереднім виконавцем вбивства був П. Голояд. Йому ніхто не допомагав, а мотивом була помста за арешт братів Володимира і Мирослава. Хоча братів арештували у зв'язку з затриманням В. Турковського, а не за донесенням жертви.

Ще одним доказом проти підозрюваного було те, що він того дня був у Скалаті, де купив паприку, яку в Теклівці і Магдалівці неможливо придбати. Підозрюваний обвинувачення відкидав. Поліція не змогла знайти свідків, які б впізнали його, адже П. Голояд мешкав на відстані 500 метрів від дому жертви та міг прийти на місце злочину в межах 5–10 хвилин [5, арк. 4]

У ході розслідування з'ясовано також, що 31 березня виконано замах на В. Затирку у с. Вікна. Слідчі вважали, що між цими злочинами існує зв'язок. Розслідування показало, що П. Голояд був не лише виконавцем вбивства Я. Марущака, а й моральним винуватцем замаху у Вікнах. У березні в Скалаті він передав Я. Пришляку два револьвери з набоями і дав вказівку вбити В. Затирку, мотивуючи тим, що він був конфідентом поліції та коменданта поліції в Гримайлові М. Ковалю, який бив арештованих українців [5, арк. 5].

4 квітня о 10 год. проведено допит Якова Пришляка. При очній зустрічі з П. Голоядом він визнав, що П. Голояд перед Різдвяними святами приїжджав до нього у с. Вікна, саньми з одним гнідим конем та привіз 2 пакунки. Я. Пришляк зустрічався з О. Метельським та П. Голоядом, з яким тричі контактував у Скалаті і під час останньої зустрічі отримав від нього один револьвер з 7 набоями та обойму з 5 набоями. Останній представився Качоровським з с. Кривого, також вручив два екземпляри "Сурми". Я. Пришляк бачив його у Скалаті, коли той їхав парою дужих коней з написом "Теклівка" [5, арк. 5].

Також Я. Пришляк зізнався, що П. Голояд при передачі револьверів говорив про наказ убити ще одного конфідента, який доводився йому родичем. Зрозуміло, що мова йшла про Я. Марущака з Теклівки.

4 квітня 1932 р. о 10:45 год. проведено допит О. Метельського. Він зізнався, що тричі зустрічався з П. Голоядом в Скалаті, а останнього разу, 25 березня, отримав наказ вбити В. Затирку в межах тижневого терміну. Також він розповів, що отримав від П. Голояда інструкції, зокрема з використання паприки. Але О. Метельський не скористався цим, оскільки виконав замах на вулиці [5, арк. 5].

П. Голояд заперечував, що виконував убивство, передавав револьвери, зустрічався з Я. Пришляком і О. Метельським, віддавав накази про вбивство. П. Голояд дотримувався версії, що він цілий день був у Скалаті, звідки повернувся перед заходом сонця і з того часу нікуди з дому не виходив, за винятком вечері біля 20:30 год. та коли виходив на подвір'я, щоб погодувати коней [5, арк. 5].

Батьки Павла, Григорій та Магдаліна, розповіли, що того дня син після повернення з Скалату нікуди не виходив і ліг спати о 21:30 [5, арк. 5].

Владислав Гонта, 16 років, наймит, засвідчив, що П. Голояд нікуди не виходив і ліг спати о 21:30. На запитання, чи дивився він того вечора на годинник, Владислав спочатку відповів ствердно, а потім відмовився. У черевиках П. Голояда ходив не він сам, а В. Гонта. Він спочатку твердив, що взув їх 29 березня пополудні, але потім зізнався, що 30 березня зранку. Врешті-решт, виявилось, що В. Гонта в той вечір до хати не заходив і на годинник не дивився. Причин своєї брехні не зміг пояснити [5, арк. 6].

Слідчі вважали факт, що В. Гонта був взутий у черевики П. Голояда підтвердженням спланованості таких дій з метою заплутування поліційних органів. П. Голояд намагався таким чином уникнути підозр. Зранку 30 березня В. Гонта відніс черевики до батька Василя, щоб поремонтувати їх. Поліція вважала, що він вчинив це за вказівкою П. Голояда [5, арк. 6].

Коні П. Голояда були такими, як їх описав у зізнанні Я. Пришляк, а сани належали Івану Петровському, в якого Павло позичав їх, коли їздив лише одним конем.

Що стосується свіжого сліду від колючого дроту на лівому черевіку, то П. Голояд не зміг цього пояснити. Високий зріст П. Голояда відповідав ширині кроку 108 см. Про пошкодження на куртці підозрюваний говорив, що це міль. Саме у цій куртці він зустрічався з О. Метельським і Я. Пришляком. Також вона відповідає довжині куртки, у якій бачив виконавця свідок В. Мормул [5, арк. 6].

Слідчі також відзначали, що після арешту братів, П. Голояд 2–3 рази на тиждень їздив в Тернопіль та 1–2 рази у Скалат. Багато різних осіб приїжджали до нього додому [5, арк. 6].

У домі Голоядів була місцева читальня "Просвіти", де щонеділі збиралась місцева молодь, але серед них не виявлено осіб, що могли б допомагати Голоядові у виконанні атентату. Слідчі двічі обшукували обійстя Голоядів, але зброя так і не знайшла [5, арк. 6]. Напрацьовані дані передано польською поліцією до суду.

27 квітня 1932 р. суд у Тернополі виніс смертний вирок трьом членам ОУН: О. Метельському, Я. Пришляку, П. Голояду. Президент Польщі першого з них помилував, а Я. Пришляка і П. Голояда страчено 28 квітня 1932 р [1, с.366].

Страта Я. Пришляка і П. Голояда набула значного резонансу на Тернопільщині та за її межами. У всьому краї проводились заупокійні служби, а Тернопільська окружна езекутива ОУН випустила у день страти 2000 листівок "Страта героїв Я.Пришляка і П.Голояда". 27 травня 1934 р. відбулась масова процесія до могил Січових Стрільців у Тернополі. При цьому частину вінків з написами антипольського змісту члени ОУН намагались поставити на могилу Я.Пришляка і П. Голояда. За такі дії їх арештовували [6, арк. 19]. Після цього молодь поділилася на маленькі групи, намагаючись зібратись біля могили страчених та провести віче. Польська поліція цього не допустила [6, арк. 20]. Постійно виходили відозви з нагоди річниці страти. Так, у 1938 році в Чортківському повіті вийшла листівка, присвячена цій події: "У Страсний Четвер, шість років тому, дня 28 квітня 1932 р., у годині пів до другої вполудні повісив на шибениці ляцький кат двох Твоїх Синів-Героїв: славної пам'яті П. Голояда і Я.Пришляка. "За Україну гинемо" – були їхні останні слова. Для України воїни жили, для Неї і загинули. По лицарськи загинули! Слава Героям! Бо з героїської смерти родиться нове життя" [4, арк. 32].

Отже, справа Я. Пришляка і П. Голояда відіграла важливу роль в історії Тернопільського воєводства у 30-х рр. Вона показала напружені відносини між польськими державними органами та ОУН. Польська сторона, згідно зі своїми інтересами, використовувала інститут конфідентів для боротьби з українським підпіллям. ОУН намагалась боротись проти цього, зокрема збройними методами. Атенатна діяльність ОУН мала відплатний характер та не була превентивною. Проводились попередні розслідування щодо усіх жертв. Наслідком були як вбивства донощиків, так і страта виконавців-оунівців.

Список використаних джерел

1. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Том 1: 1920–1939 [За редакцією Степана Ленкавського] / П.Мірчук. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 460 с. 2. Юрик Ю. Діяльність Організації Українських націоналістів у Тернопільському воєводстві в 1929–1939 рр. / Ю. Юрик. – Тернопіль, 1999. – 132 с. 3. Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 371, оп.1, спр. 115, 155 арк. 4. Державний архів Тернопільської області, ф.284, оп.1, спр. 193, 86 арк. 5. Державний архів Тернопільської області, ф. 3, оп. 2, спр. 308, 105 арк. 6. Державний архів Тернопільської області, ф. 275, оп. 1, спр.749, 168 арк. 7. Державний архів Тернопільської області, ф. 3, оп. 2, спр. 276, 105 арк.

Игорь Сакивский

ДЕЛО "ПРИШЛЯКА И ГОЛОЯДА" В ИСТОРИИ ОУН

В статье автор анализирует известный атентат ОУН в Тернопольском воеводстве. Основное внимание уделено причинам акции и ходу полицейского расследования.

Ключевые слова: ОУН, Пришляк, Голояда, националисты, Тернопольское воеводство, атентат, польская полиция.

Igor Sakivsky

"PRYSHLYAK AND HOLOYAD" CASE IN THE HISTORY OF OUN

The article examines the most famous Assassination OUN in Ternopil province. The main attention is paid to the causes of action and the police investigation.

Key words: OUN Pryshlyak, Holoyad, nationalists, Ternopil province, Assassination, the Polish police.